

SLOVOSLED V RUSKÉ (A ČESKÉ) VĚTĚ

Slovosled (порядок слов) je jak v ruštině, tak v češtině v podstatě volný: větné členy (zvláště základní) mohou své postavení poměrně rozmanitě měnit. Tato volnost slovosledu však není neomezená, ani nemotivovaná, nahodilá. Je určována a omezována 3 faktory:

1. mluvnickou stavbou věty,
2. aktuálním větným členěním,
3. stylistickým zabarvením výpovědi.

Slovosled do značné míry závisí také na intonační charakteristice výpovědi, především pak na místě větného přízvuku. Všechny tyto faktory působí na slovosled společně a nelze je od sebe oddělovat.

1. Vliv mluvnické stavby (syntaktické struktury) výpovědi na slovosled spočívá v tom, že jednotlivé větné členy zaujímají ve vztahu k ostatním větným členům více méně stabilní postavení.

Základní neutrální slovosled hlavních větných členů je podmět – přísudek/predikát (S – P, tzv. přímý slovosled): *Поезд опоздал. – Вы уже пообедали? – Моя сестра – учительница.*

Tento slovosled je závazný v případě, že tyto členy jsou natolik formálně blízké, že je možné je navzájem zaměnit, např.: *Брат Наташи – инженер. × Инженер – брат Наташи. – Наш долг – учиться отлично. × Учиться отлично – наш долг.*

Na rozdíl od češtiny je v ruštině přímý slovosled závazný také v případě, když před skupinou S – P stojí rozvíjející větný člen. Srov.: *Завтра Борис поедет в Москву. × Зітра поїде Борис до Москви – Эту книгу Вера купила в нашем книжном магазине. × Tu knihu koupila Věra v našem knihkupectví. – Об этом вопросе директор говорил на собрании. × О тѣ otázce mluvil ředitel na schůzi.*

S obráceným slovosledem (P – S) se setkáváme ve větách uvozujících přímou řeč, jestliže tyto věty stojí po přímé řeči nebo mezi jejími částmi: *«Я приду», – согласился Петя. «Валерий живёт в том же доме, где и я, – продолжала Ирма, – на том же этаже».*

Předmět vyjádřený osobním zájmenem nebo ukazovacím zájmenem *это*, velmi často stojí za slovesným predikátem: *Елена протянула ему руку, но вдруг спохватилась. Helena tu podala ruku, ale náhle se zarazila. – Я не хотела видеть его. Chtěla jsem ho vidět. – Каждый переживал это по-своему. Každý to prožíval по svém.*

Jelikož tvary ruských osobních zájmen nemohou být na rozdíl od češtiny enklitiky (příklonkami), mohou stát ve větě na prvním místě, např.: *Меня поразило, что он опоздал. Překvapilo mě... – Тебе было холодно? Было ti зима? – Ей вдруг стало трудно дышать. Najednou se jí těžce дýhalо.*

Syntaktická struktura nemá příliš velký vliv na postavení příslopečného určení ve větě. Můžeme hovořit pouze o tendenci příslopečných určení zajímat pozici obvykle před určovaným slovesem. Srov.: *Я его хорошо знаю: – «Ничего», – спокойно сказал тренер. „То ніс,“ řekl klidně trenér. – Николай Иванович по рассеянности поехал в обратную сторону. N. I. zajel z roztržitosti na opačnou stranu.*

Shodný přívlastek stojí obvykle před určovaným substantivem, např.: *Молодой художник написал интересный портрет. Nedodržování tohoto pravidla je motivováno stylisticky: v běžně mluvené řeči se setkáváme např. s případy typu: *Брат мой завтра приедет. – Вчера я читал одну статью интересную*, ve kterých je postponovaný přívlastek nepřízvučný.*

Postponovaný shodný přívlastek se vyskytuje v inventárních seznamech, cenících apod.: *стол*

письменный, стол кухонный..., масло растительное, масло подсолнечное..., a také v některých typech termínů; srov. nicméně rozdíl mezi ruštinou a češtinou: *серная кислота* × *кyselina sírová*, *горный орёл* × *orel skalní*, *имя прилагательное* × *придавно́е*, *вопросительное предложение* × *вѣта тѣзасі* aj.

Volně připojený shodný přívlastek stojí obvykle za určeným substantivem, např.: *книга, лежащая на столе; картина, написанная известным художником первой половины XIX века; пластинка, недавно привезённая Володей из России; бабочки, весело кружащиеся вокруг фонаря* apod..

Jsou však možné i konstrukce, v nichž přívlastek stojí před substantivem, přičemž se mezi ně vkládají výrazy rozvíjející přívlastek. Tento tzv. interpoziční slovosled (обмыкание) je vlastní především knižnímu stylu, např.: *лежащая на столе книга; написанная известным художником первой половины XIX века картина; недавно привезённая Володей из России пластинка; весело кружащиеся вокруг фонаря бабочки* apod.

Neshodný přívlastek stojí obvykle za určeným substantivem, např.: *Здание факультета находится на улице Ломоносова. – Молодая хозяйка, в белой кофточке, подтирала пол.* Anteponované neshodné přívlastky jsou zřídka: *золотых дел мастер* (zlatník), *гвардии майор* (gardový major), *всякого рода товары* (rozličné zboží); *Во входной двери стоял среднего роста человек.*

Jestliže je substantivum rozvíjeno dvěma přívlastky, z nichž jeden je v genitivu, a druhý v libovolném tvaru, pak je obvykle na prvním místě bezpředložkový genitiv, např.: *отношение брата к сестре, приезд русского посла в Прагу* aj. Avšak v ruštině je na rozdíl od češtiny možné i obrácené pořadí těchto členů (zvláště v publicistickém stylu): *приезд в Прагу русского посла, возвращение из Португалии наших футболистов, критика Белинским некоторых взглядов Гоголя.*

Doplněk (необособленный дуплексив) stojí nejčastěji po predikátu, je však možné i jiné postavení, např.: *Поезда уходили переполненными. – Витя застал друга сидящим за столом с книгой. – Его разоблачили как агента иностранной разведки. – Ещё молодым преподавателем я встретил этого известного учёного.*

Přístavek (обособленный дуплексив) často stojí na začátku věty. Volné připojení ho odlišuje od přívlastku, např.: *Привлечённые светом, бабочки кружились вокруг фонаря. Прilákání světlem(,) kroužili motýli kolem lucerny. (× Привлечённые светом бабочки кружились вокруг фонаря. Motýli прilákání светlem kroužili kolem lucerny).* – *Обычно весёлые и разговорчивые, друзья на этот раз молчали. (× Обычно весёлые и разговорчивые друзья на этот раз молчали.)*

Jestliže na začátku věty stojí vedlejší větný člen (nebo vedlejší věta souvětí), pak se po něm v ruštině (na rozdíl od češtiny) klade člen vyjádřený jménem, nikoliv sloveso. Srov.: *Эту книгу Вера купила в нашем книжном магазине. Ту книhu koupila Věra v našem книhkupectví. – Завтра в наш город приедет известный артист. Zitra přijede do našeho města známy heres. – Об этом вопросе на собрании говорил наш заведующий. О této otázce mluvil na schůzi náš vedoucí. – Когда мы прощались, дядя подарил мне бумажник. Když jsme se loučili, daroval mi strýček náprsní tašku.* (viz slovosled hlavních větných členů).

2. Vliv aktuálního větného členění

Aktuální větné členění (AVČ, aktuální členění výpovědi, funkční větná perspektiva) spočívá v tom, že v závislosti na kontextu, situaci a komunikačním účelu jedna část výpovědi tvoří tzv. východisko výpovědi (téma – daná, výchozí skutečnost), druhá je pak jádrem výpovědi

(réma – nová skutečnost). Formálně se toto členění vyjadřuje určitým slovosledem a závazným místem větného přízvuku.

Východisko výpovědi (téma) tvoří ta část výpovědi, která označuje věci a fakta, jež jsou adresátovi známé (mluvilo se o nich dříve, nebo se nacházejí poblíž, nebo jsou obecně známým faktem) a jsou tak východiskem pro sdělení nové informace.

Jádro výpovědi (réma) je ta část výpovědi, v níž je soustředěna pro adresáta nová informace, podstata dané komunikace. Ve výpovědích pronášených neutrálním tónem s obvyklým místem větného přízvuku (tj. na posledním slově) stojí na začátku východisko, a na konci jádro výpovědi. Tento slovosled se označuje jako slovosled objektivní.

Např.:

Наши хоккеисты победили. = možná odpověď na otázku:
(тема) (рема) 1. Co je známo o našich hokejistech?
2. Zvítězili naši hokejisté?

Победили наши хоккеисты. = možná odpověď na otázku:
(тема) (рема) Kdo zvítězil?

Téma i réma mohou sestávat z většího počtu členů:

Дядя придет завтра. = možná odpověď na otázku:
(тема) (рема) Kdy přijede strýc?

Дядя придет завтра. = možná odpověď na otázku:
(тема) (рема) Co je známo o strýci?

Завтра придет дядя. = možná odpověď na otázku:
(тема) (рема) Kdo přijede zítra?

Завтра придет дядя. = možná odpověď na otázku:
(тема) (рема) Co se stane zítra?

Se vzrůstajícím počtem větných členů roste také množství možných změn slovosledu způsobených aktuálním členěním výpovědi. Např. výpověď *Юра послезавтра летит в Нижний Новгород* umožňuje 24 variant slovosledu.

V emocionálně zabarvených výpovědích pozorujeme obrácený slovosled, kdy réma (včetně větného přízvuku) předchází tematické části výpovědi. Tento pořádek slov označujeme jako slovosled subjektivní. Srov.:

Победили наши хоккеисты! = možná odpověď na otázku:
(рема) (тема) 1. Co je známo o našich hokejistech?
2. Zvítězili naši hokejisté?

Наши хоккеисты победили! = možná odpověď na otázku:
(рема) (тема) Kdo zvítězil?

(Téma nebo její část se v podobných emocionálně zabarvených výpovědích často vypouští.) Způsoby vyjádření AVČ se v ruštině a češtině v zásadě shodují. Rozdíl mezi oběma jazyky spočívá v tom, že v ruštině, zejména v běžně mluvené řeči, pozorujeme větší míru subjektivnosti slovosledu, než v češtině. To se projevuje tím, že réma (a s ní i větný přízvuk) se často nachází v centru výpovědi, např.: *Вера уважает Бориса. Вера si Борисе váží. – Это подозрение обидело Машу. То подозрение Машу уразило. – После такого скандала Петров покинет нашу фирму. По такомém скандалу Петров наши фирму опусті. – Елена теперь в Злине живёт. Helena teď bydlí ve Zlíně.*

3. Se stylistickým zabarvením výpovědi souvisí využívání větného přízvuku pro vyjádření AVČ. V ruštině je větný přízvuk výraznější než v češtině a hraje v komunikaci významnější roli, zejména v řeči běžně mluvené. V epickém nebo vyprávěcím stylu jsou typické také výpovědi s predikátem na prvním místě: *Жил этот человек на тихой улице на втором этаже небольшого особняка. – Считался Яков Лукич в хуторе человеком большого ума.* V češtině se s tímto slovosledem setkáváme v pohádkách, např.: *Пошёл старик в лес. Шёл старёчек до леса.*

4. Kromě uvedených tří hlavních faktorů mají na pozici některých slov ve větě vliv **faktory rytmického charakteru**, především enklitičnost některých slov.

Enklitika jsou slova bez vlastního přízvuku, přimykající k jiným slovům. V češtině zpravidla následují po prvním přízvukném komponentu výpovědi, a je-li jich víc, rozmisťují se v určitém pevném pořadí. Např.: *Пodej **mi** ruku. – Zítра **se** vrátím. – Dnes **se jí to** podařilo. – Mirek **ti to však už** řekl* apod..

V ruštině je pozice podobných slov mnohem méně fixovaná. Např. větu *O tom bych se s ním chtěl poradit* lze přeložit: *Об этом я хотел **бы с ним** посоветоваться*, nebo *Об этом я **бы** хотел с **ним** посоветоваться*, nebo *Об этом **я бы с ним** хотел посоветоваться* atd..

V ruštině mají enklitický charakter tvary sponového slovesa *быть*, které se spojují se jmennými tvary modálních adjektiv a predikativ a stojí v postpozici, např.: *должен был, должна была, должны будут, должны были бы; надо было, можно будет, вынужден был бы, нельзя будет, необходимо было, возможно было бы* apod..